

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת דברים, תשס"ח
מספר 768מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

בשבח התוכחה*

במסכת ערכין (טז ע"ב) אנו לומדים:

מנין לרואה דבר מגונה בחברו שחייב להוכיחו? תלמוד לומר: 'הוֹכֵחַ תּוֹכֵיחַ אֶת-עַמִּיתְךָ' (ויק' יט:יז). הוכיחו ולא קיבל, מנין שיחזור ויוכיחנו? תלמוד לומר: 'הוֹכֵחַ תּוֹכֵיחַ' [=כפל לשון]. יכול אפילו משתנים פניו? תלמוד לומר: 'וְלֹא-תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא' (שם). עד היכן תוכחה? רב אמר: עד הכאה, ושמואל אמר: עד קללה. רבי יוחנן אומר: עד נזיפה. הסוגיה מציגה התלבטויות העולות כאשר אנו נפגשים בכשל של הזולת. כאשר לשבח נראה שנוח לנו לשבח (אף שאין אנו מרבים בכך), אך גם זאת יש לעשות במידה הרצויה: "מקצת שבחו של אדם אומרים בפניו, וכולו שלא בפניו" (עירובין יח ע"ב), ואף "כולו" לא בשלמות, שמא מתוך שבחו נבוא לדבר בגנותו. אבל התוכחה – קשה היא; המפגש מביך וטעון, והתגובה הראשונה היא הרצון להימנע ממנו, אך מהאמור לעיל מתברר שזו חובה דאורייתא!

התורה אכן ציוותה להוכיח, אך חז"ל הציבו סייגים ('יכול אפילו משתנים פניו?') לבל ניכשל חלילה בחטא חמור במהלך התוכחה. עלינו לזכור שמטרת התוכחה היא להחזיר את הכושל מסורו ולא להעליבו. דהיינו, התוכחה אמורה להיות פעולה שמביאה לשינוי חיובי בזולת ולא פעולת עונשין העלולה לגרום תוצאה שלילית. הוזה אומר, בדיני נפשות עסקינן! חז"ל ראו בדברי הפתיחה של משה רבנו לחומש דברים, דברי תוכחה לבני ישראל (ספרי דברים א, א):

אלה הדברים אשר דבר משה, וכי לא נתנבא משה אלא אלו בלבד והלא הוא כתב כל התורה כולה שנאמר (דב' לא:ט): 'ויכתב משה את התורה הזאת'. מה תלמוד לומר 'אלה הדברים אשר דבר משה'? מלמד שהיו דברי תוכחות שנאמר (דב' לב:טו): 'וַיִּשְׁמַן יִשְׂרוּן וַיִּכְעַט'.

אף רש"י פירש בדרך זו:

'אֵלֶּה הַדְּבָרִים' - לפי שהן דברי תוכחות ומנה כאן כל המקומות שהכעיסו לפני המקום בהן, לפיכך סתם את הדברים והזכירם ברמז מפני כבודן של ישראל. להלן נציין מאפיינים בולטים של תוכחה נאותה. על הסיפא של דברי רש"י מקשה הרב משה פיינשטיין ("דרש משה", דרשת פרשת דברים):

פירש רש"י: 'והזכירם ברמז מפני כבודן של ישראל' הוא תמוה טובא (=מאד), דהא (=שהרי) הזכיר סמוך לזה חטא המרגלים באורך... חטא העגל באורך ולמה בתחילה נקט ברמז וחס על כבודם?

ומשיב הרב:

* המאמר מוקדש לזכר אמי ע"ה, שרה קיילה ברקאי לבית גרוז'ינסקי, שנפטרה בט' במנחם אב תשס"ה.

ונראה דודאי בשביל לידע גודל החטא ועונשין שהיו על זה וגם מה שנתכפרו מוכרח להאריך, אבל זהו רק מה שעשה דור הקודם, אבל לדור הזה, שהם לא חטאו בחטאים אלו, הרי אין לו מה להוכיחם על זה.

נמצאנו למדים שאין להאריך בתוכחה במקום שניתן לקצר. וממשיך הרב ללמדנו עוד כלל: ומכל מקום אמר בכאן ברמז, שגם את הדור החדש הוכיח על החטאים שעשו דור הקודם, והוא משום שכל אדם צריך לידע שאם רואה שאחד חטא לא יאמר שאצלו אי-אפשר שיחטא, משום שהוא יודע שהוא דבר אסור ומאמין בה' ובתורתו, אלא צריך לירא שגם הוא עלול לחטא בזה.

דהיינו, התוכחה מסייעת למוכח לערער את אמונו בעצמת הבלמים שקיימים אצלו מפני חטאים ולהפנים את העובדה שאדם מועד לעולם, גם אם הוא 'מאמין בה' ובתורתו'.
לעתים מוטב להסתפק ברמז בלבד:

עוד נראה לומר דבא ללמדנו שאם אפשר להוכיח את האדם ברמז אין להוכיחו בדברים קשים ולפרש החטא, כי הרי יותר טוב שלא להזכיר שהיה איש עובר על איזה מצוה שהוא כממרה נגד ה' יתברך, שאין להעלות על דעתנו שאפשר להיות דבר כזה... אבל כשאין מועיל ברמז צריך להוכיח שמה שעשו הוא חטא גדול, שבשביל זה צריך לפרש ולדבר דברים קשים, כמו שאמר אחר כך שהאריך בחטא העגל ובחטא המרגלים.
המדרש שלהלן על הפסוק הראשון בפרשתנו בא ללמדנו על חשיבות היחס הנאות בין המוכיח למוכח (ספרי דברים פיסקא א, מהדורת פינקלשטיין):

'דבר אחר אל כל ישראל', מלמד שהיו כולם בעלי תוכחה ויכולים לעמוד בתוכחות. אמר רבי טרפון: העבודה! אם יש בדור הזה מי שיכול לקבל תוכחות. אמר רבי עקיבה: העבודה! אם יש בדור הזה שיוודע היאך מוכיחים. אמר רבי יוחנן בן נורי מעיד אני עלי שמים וארץ שיותר מחמשה פעמים נתקנתר על ידי עקיבה לפני רבן גמליאל ביבנה שהייתי קובל עליו והיה מקנתרו. וכל כך יודע אני בו שהיה מוסיף בי אהבה על כל אחת ואחת לקיים מה שנאמר 'אל-תוכח לץ פן-ישנאך הוכח לחכם ויאהבך' (מש' ט:ח).
בהערות המהדיר על אתר:

אמנם לדעתי הלך המחשבה של החולקים הוא: מי שיכול להוכיח משמעו-מי שראוי והגון לכך מבחינת המוסר והמידות וראב"ע מטעים ביחוד תקלת הדור הפרוץ ופרוע במצבו המוסרי ואינו ראוי לתוכחה כלל. ודעת ר' עקיבה היא שהקלוקל תלוי לא בדור ודברו, אלא בעיקר בתכסיסי מוכיח הדור, שלא למד לדעת היאך מוכיחים, להסביר דברי תוכחתו אל בני-זמנו שיתקבלו על הלב ויהיו נשמעים.

עוד תכונות הנדרשות למוכח ולמוכח מובאות במדרש הגדול (דברים א, א):

זה הוא מה שאמר הכתוב: 'וְלַמוֹכִיחִים יִנְעַם וְעַלֵּיהֶם תְּבוֹא בְרַכַּת-טוֹב' (מש' כד:כה). מהו 'וְלַמוֹכִיחִים יִנְעַם'? מלמד שדברי המוכיח את חבירו נעימים וחביבים לפני המקום... וכל המקבל את התוכחת וחוזר בתשובה מעלין עליו כאילו לא חטא מעולם... ואין לך קשה לעולם ממי ששונא את התוכחת.

דבר אחר 'וְלַמוֹכִיחִים יִנְעַם', אלו שני מוכיחים נעימים שהוכיחו את ישראל לאביהן שבשמים ואלו הן משה ושמואל. בוא וראה חכמתן שלא ראו להוכיח את ישראל עד שהוכיחו את עצמן תחילה... על אלו נאמר 'וְלַמוֹכִיחִים יִנְעַם', אבל אחרים על-ידי שהיו גוזלין וחומסין את ישראל לא היו יכולין להוכיחן... נמצאת למד שכל מי שהוא מבקש להוכיח את האחרים יוכיח את עצמו תחילה.

אם כן, נקודת המוצא לכל תוכחה צריכה להיות אהבה. אהבת המוכיח למוכח והבנת המוכח שלא באה התוכחה אלא להיטיב עמו ולהרבות את האהבה, כדברי הפסוק במשלי (ג: יב): "כִּי אֶת אִשֶּׁר יְאַהֵב ה' יוֹכִיחַ וְכָאֵב אֶת בֶּן יִרְצֶה".

רעיון זה מודגש בדברי השבח של רבי (תמיד כח ע"א):

רבי אומר: איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם? - יאהב את התוכחות, שכל זמן שתוכחות בעולם - נחת רוח באה לעולם, טובה וברכה באין לעולם, ורעה מסתלקת מן העולם, שנאמר: 'וְלַמוֹכִיחִים יִנְעַם וְעַלֵּיהֶם תְּבוֹא בְרַכַּת-טוֹב' וגו' (מש' שם)... אמר רבי שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: כל המוכיח את חבירו לשם שמים - זוכה לחלקו של

הקדוש ברוך הוא, שנאמר: 'מוֹכִיחַ אָדָם אַחֲרָיו' (מש' כח: כג). ולא עוד, אלא שמושכין עליו חוט של חסד, שנאמר: 'חֵן יִמְצָא מִמֶּנִּי לִיק לְשׁוֹן' (שם).
נמצאנו למדים שהתוכחה צריכה להיות מונעת מאהבה ולשם תיקון וללא ביזוי. על כל אדם לחנך עצמו לקבל באהבה את תוכחת חברו שבא להיטיב עמו ולשמש לו מגדלור שיכוון את ספינתו לחוף מבטחים.

ד"ר יאיר ברקאי
ירושלים